



ŚRODOWISKO PRZYRODNICZE JAKO MECHANIZM GENERATYWNY ZMIAN SPOŁECZNYCH NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH PARAFII

Ks. Artur Wysocki

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Znaczenie środowiska przyrodniczego dla życia społecznego może być rozpatrywane w różnych aspektach i w odniesieniu do różnych grup społecznych. Przedmiotem rozważań w tym tekście będzie powiązanie tegoż środowiska z funkcjonowaniem grup religijnych, jakimi są parafie rzymskokatolickie. To powiązanie zostanie ujęte w sposób szczególnie, a mianowicie środowisko przyrodnicze wraz z elementami połączonej z nim kultury materialnej zostanie ukazane jako jeden z mechanizmów generatywnych zmian społecznych w parafiach¹. Analiza zmian wybranych przypadków parafii ma pozwolić zweryfikować nie tylko sam fakt istnienia tego związku przyczynowego, ale i pozwolić, poprzez wybór różnych przykładów, wyodrębnić różne typy tych powiązań czy różny ich charakter.

Fakt szczególnego uwzględnienia znaczenia ekosystemu w funkcjonowaniu grupy religijnej, której cele mają charakter przede wszystkim duchowy, może budzić pewien dystans wobec niniejszych rozważań. Doprecyzowania wymaga to, co rzeczywiście będzie analizowane, pod jakim kątem i w jaki sposób.

¹ W niniejszym tekście pojęcie „parafia” będzie zawsze odnosiło się do parafii rzymskokatolickiej.

PRZEDMIOT I METODA

Parafia rzymskokatolicka, tak jak określa ją prawo kanoniczne i nauczanie Magisterium Kościoła katolickiego, jest przede wszystkim wspólnotą osób, utworzoną na sposób stały w Kościele i powierzoną opiece proboszcza². Jednakże, jak określa kanon 518 prawa kanonicznego, z zasady ma ona charakter terytorialny. Ponadto wcześniejszy kodeks prawa kościelnego terytorium włączał bezpośrednio do definicji parafii. Odniesienie do terytorium stanowi zatem ważny element charakterystyki funkcjonowania tych grup religijnych. W stosunku do celu niniejszej analizy problem tkwi w tym, jak konkretne terytorium, związane z istniejącą na nim przyrodą i kulturą materialną, może wpływać na funkcjonowanie żyjącej na nim społeczności wiernych oraz zachodzące w niej zmiany.

Wyodrębnienie oddziaływania jakiegoś czynnika na zmiany społeczne w danej grupie wymaga prześledzenia jej funkcjonowania w dłuższym okresie, a nie tylko uchwycenia obrazu socjograficznego w pewnym punkcie czasowym. Samo zaistnienie bowiem istotnych, dających się zaobserwować, zmian społecznych wymagać może znacznej rozpiętości czasowej. Z tych względów analiza poszczególnych parafii będzie się wiązała z odniesieniem do dynamiki zmian społecznych powiązanych ze zmianami terytorialnymi, zmianami istniejącej przyrody i kultury materialnej zachodzącymi nawet w okresie 100 lat.

Wybór poszczególnych jednostek parafialnych do analizy miał charakter celowy. Ważne dla analizy były jednostki o różnych uwarunkowaniach terytorialno-przyrodniczych, znajdujące się w różnych regionach kraju, a także poza jego granicami. W tym celu wykorzystany został w znacznym stopniu wyselekcjonowany materiał z szerokich badań przeprowadzonych przez autora przy okazji realizowanego projektu w latach 2015–2018 dotyczący analizowanego aspektu. Materiał ten został poszerzony o badania i analizę dwóch jednostek parafialnych znajdujących się w Polsce. Analizie poddano łącznie dziewięć parafii.

Dla realizacji przyjętego celu w badaniach parafii wykorzystano głównie metody jakościowe, wykorzystując jedynie pomocniczo pewne ilościowe dane zastane. Do zebrania materiału z poszczególnych parafii wykorzystano obserwację, w tym obserwację uczestniczącą, analizę dokumentów oraz wywiad pogłębiony i rozmowy.

MODEL MECHANIZMÓW GENERATYWNYCH W PARAFII

Pojęcie mechanizmu generatywnego należy do podstawowych w nurcie realizmu krytycznego i jest często wykorzystywane przez wielu współczesnych socjologów, odwołujących się do niego, takich jak np. Margaret S. Archer, Douglas V. Porpora, Pierpaolo Donati, Philip Gorski, Emmanuel Lazéga czy Andrea

² *Kodeks Prawa Kanonicznego*, 1984, Pallottinum, Poznań, kan. 515, §1. Por. też *Katechizm Kościoła Katolickiego*, 1994, Pallottinum, Poznań, n. 2179 i 2226.

M. Maccarini³. Mają one istotne znaczenie w wyjaśnianiu rzeczywistości, w tym zwłaszcza zależności przyczynowych, co jest przedmiotem niniejszego opracowania. Choć nie należą ani do sfery empirycznej, będącej przedmiotem doświadczenia, ani do tzw. sfery faktycznej związanej z poszczególnymi wydarzeniami, to mają jednak charakter realny⁴. Odkrywanie zaś przyczyn zjawisk społecznych jest jednym z ważnych zadań socjologii. Mechanizm w socjologii oznacza właśnie strukturę przyczynową w powiązaniu z własnościami przyczynowymi pewnych elementów, która sprawia, że zachodzą pewne działania, że coś funkcjonuje. To zadziałanie mechanizmu generatywnego wiąże się też z konkretnymi warunkowaniami, które pozwalają na realizację tkwiących w nim własności⁵.

Podstawowe mechanizmy generatywne identyfikowane są z własnościami i siłami tkwiącymi w człowieku – jego sprawczością, z kulturą i strukturą społeczną. Jednakże autorzy zajmujący się zagadnieniem wskazują również na istnienie własności i sił emergentnych tkwiących zarówno w przyrodzie, jak i kulturze materialnej na danym terytorium⁶. Przykładem może być odkrycie znaczących zasobów surowców mineralnych, co może spowodować całkowitą zmianę struktury społecznej na danym terenie, funkcjonowania znajdującej się tam ludności, jej relacji z otoczeniem itd.

W monografii pt. *Dynamika zmian w parafii a jej elementy istotne*⁷ zaproponowany został model tych mechanizmów w parafii rzymskokatolickiej określony jako EKSAT od pierwszych liter uwzględnionych w nich elementów (por. ryc. 1). Poza trzema wymienionymi już, najczęściej uwzględnianymi mechanizmami, zawiera on charakterystyczny dla każdej grupy religijnej element transcendentny, a także ekosystem. W niniejszych rozważaniach ekosystem parafialny oznacza „zarówno warunki naturalne terytorium parafii, istniejącą tam kulturę materialną, jak również jego strukturę demograficzną”⁸.

W podjętej w tym tekście analizie najistotniejsze jest uwzględnienie środowiska przyrodniczego: przyrody nieożywionej, związanej z ukształtowaniem terenu, jego rozległością, znajdującymi się zasobami mineralnymi czy wodnymi oraz przyrody ożywionej, występującej na określonym terenie flory oraz fauny. Ich

3 Zob. *Generative Mechanisms Transforming the Social Order (Social Morphogenesis*, vol. 3), 2015, red. M.S. Archer, Springer, London–New York, s. 1–258.

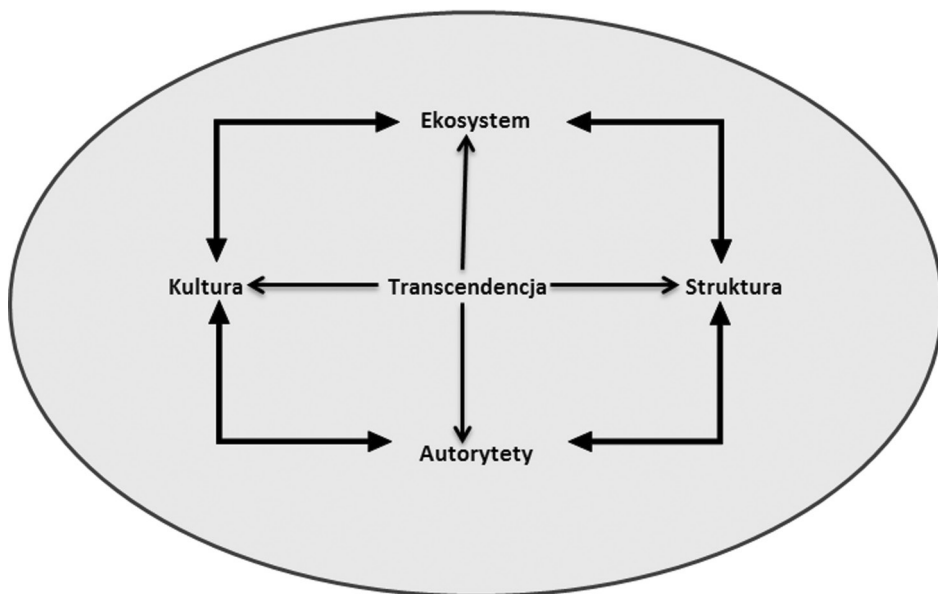
4 R. BHASKAR, 2008, *A Realist Theory of Science*, Routledge, London, s. 2; por. tenże, 1998, *Philosophy and scientific realism*, [w:] *Critical realism : essential readings*, red. M.S. Archer, R. Bhaskar, A. Collier, T. Lawson, A. Norrie, Routledge, London, s. 41.

5 D.V. PORPORA, 2015, *Reconstructing Sociology: The Critical Realist Approach*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 67–76.

6 Por. M.S. Archer, 2013, *Człowieczeństwo. Problem sprawstwa*, tłum. A. Dziuban, Nomos, Kraków, s. 168; D.V. PORPORA, 2013, *Morphogenesis and Social Change*, [w:] *Social Morphogenesis*, red. M.S. Archer, Springer, London–New York, s. 29–30.

7 A. WYSOCKI, 2018, *Dynamika zmian w parafii a jej elementy istotne. Śladami pioniera socjologii parafii ks. Franciszka Mirka*, UKSW, Warszawa, s. 143–153.

8 Tamże, s. 144.



Ryc. 1. Model mechanizmów generatywnych w parafii rzymskokatolickiej – EKSAT
 Źródło: Opracowanie własne.

Fig. 1. Model of generative mechanisms in the Roman Catholic parish – EKSAT

znaczenie zostanie tu wydobyte w szerszym zakresie. Zgodnie z powziętym celem pogłębiona zostanie także analiza charakteru tych emergentnych własności i sił związanych z parafialnym ekosystemem – głównie środowiskiem przyrodniczym znajdującym się na jej terenie. Służyć temu będzie uwzględnienie dodatkowych jednostek parafialnych w niniejszej analizie. W mniejszym stopniu będzie to dotyczyło również wpisanych w środowisko elementów kultury materialnej.

ANALIZA WYBRANYCH PARAFII RZYMSKOKATOLICKICH

Ze względu na podobieństwo uwarunkowań zewnętrznych w przypadku parafii polskich, parafie i ich analiza zostaną podzielone na dwie grupy: polskie i zagraniczne.

a) Parafie polskie

Pierwsza z analizowanych parafii to parafia św. Kazimierza w Kościelisku w archidiecezji krakowskiej. Położona u podnóża Tatr wioska należy dzisiaj do bardziej znanych i popularnych turystycznych miejscowości w polskich górach. Znacząca obecność turystów, w tym także osiedlanie się tzw. ceprów w Kościelisku, które nasiliło się od przełomu XX i XXI wieku, oddziałuje na funkcjonowanie wspólnoty parafialnej. Zmiany w tym względzie bardzo dobrze można

zaobserwować, analizując historię rozwoju parafii począwszy od początku XX wieku⁹. Wpływ na funkcjonowanie miejscowości oraz na życie parafialne szczególne charakteru ukształtowania terenu i istniejącej tam przyrody, przyciągających turystów, przejawiał się coraz mocniej wraz z zaistnieniem odpowiednich uwarunkowań ku temu. Początki napływu turystów związane były z powstaniem połączenia kolejowego z Chabówki do Zakopanego na przełomie XIX i XX wieku, a także wybudowaniem kilka lat później w Kościelisku dużego i nowoczesnego sanatorium dla chorych na płuca.

Jednak w okresie międzywojennym napływ ten był jeszcze stosunkowo niewielki, miał ograniczony rozmiar i w konsekwencji oddziaływanie na życie parafialne, choć proboszczowie odnotowywali z tym związane zmiany w życiu wspólnoty parafialnej, najczęściej wskazując na negatywy, takie jak pijaństwo czy niesakramentalne związki¹⁰. Ludność była wówczas biedna i utrzymywała się głównie z rolnictwa, a zwłaszcza z hodowli owiec. Dochody z napływu turystów stanowiły jedynie pewne uzupełnienie podstawowego utrzymania.

Po trudnym okresie po II wojnie światowej Kościelisko zaczęło przyciągać coraz większą liczbę turystów¹¹, co wiązało się z jednej strony ze stopniowymi zmianami stylu życia mieszkańców kraju (większą ilością czasu wolnego na rekreację i rozrywkę, rosnącymi powoli dochodami), a z drugiej z tworzeniem odpowiedniej infrastruktury dla turystów w tej podtatrzńskiej miejscowości. Zwiększony napływ ludzi prowadził do silniejszego oddziaływania na funkcjonowanie miejscowej wspólnoty parafialnej zarówno we wspomnianych negatywnych aspektach, jak i pozytywnych, takich jak np. uczestnictwo większej liczby turystów w nabożeństwach czy przeprowadzane rekolekcje wyjazdowe na terenie parafii. Dochody z turystyki stały się z czasem głównym źródłem utrzymania dla większości mieszkańców Kościeliska.

Tendencje te uległy wzmocnieniu wraz z przemianami społeczno-gospodarczymi w latach 90., a od przełomu XX i XXI wieku można było zaobserwować rosnący nowy trend związany z osiedlaniem się tzw. ceprów na terenie Kościeliska: wykupem działek, budową nowych domów, które często były dość szczerlnie odgradzane od zabudowań miejscowej ludności. To nowe zjawisko, jak relacjonowało wiele osób, spowodowało mocniejsze zachwianie zwartości całej wspólnoty (wywiady z dn. 19.10.2016 oraz 28.12.2016). Jednym ze skutków

9 Zob. M. JASIŃSKI, 2012, *Kościelisko. Zarys rozwoju miejscowości do roku 1918*, Agencja Reklamowo-Poligraficzna, Zakopane, s. 1–324; tenże, 2018, *Kościelisko*, t. 2, *Zarys rozwoju miejscowości od roku 1918 do 1945*, „TEJ” Biuro Usług Geodezyjnych i Innych, Kościelisko, s. 1–356.

10 Parafia Rzymskokatolicka św. Kazimierza w Kościelisku, *Historia parafii Kościelisko koło Zakopanego*, kronika parafialna z lat 1916–1966, s. 27–28, maszynopis udostępniony autorowi.

11 Tamże, s. 37–40; por. Gromadzka Rada Narodowa w Kościelisku, *Sprawozdanie z działalności za okres od dnia 1 listopada 1969 roku do 31 października 1971 roku*, Archiwum Narodowe O/Kraków, ekspozytura w Spytkowicach, maszynopis, s. 9–10.

duszpasterskich nowych zjawisk był nieproporcjonalnie duży, wobec innych sakramentów, wzrost liczby zawartych małżeństw począwszy od roku 2000. Wiele par z innych stron kraju, czy nawet z zagranicy, ze względu na otoczenie (widoki, przyrodę) oraz lokalną kulturę (kapele, stroje) pragnęło w miejscowym kościele zawrzeć ten sakrament (rozmowa z dn. 18.10.2016).

Druga z analizowanych polskich parafii, parafia św. Katarzyny w Dziektarzewie, znajduje się na Nizinie Mazowieckiej, około 80 km na północ od Warszawy. Jest to niewielka parafia, licząca obecnie około 1300 wiernych i składająca się z kilkunastu rozsiansych na dość znacznym terenie niewielkich wiosek. Jej historia jest natomiast o wiele dłuższa, gdyż sięga XIV wieku. Obecny niewielki, ale piękny kościół w stylu gotyku mazowieckiego został wybudowany na przełomie XV i XVI wieku¹².

Teren tej parafii należy do typowo rolniczych, choć wraz z przemianami lat 90. żyje w niej coraz mniej osób pracujących bezpośrednio w rolnictwie, gdyż część osób, zwłaszcza młodszych, wyprowadziła się do miast, a część dojeżdża do pracy, najczęściej do pobliskich miast: Płońsk, Ciechanowa czy Gliniojecka. Na terenie parafii, w pobliżu kościoła, znajduje się rezerwat przyrody, przez który przepływa rzeka Wkra. Rezerwat został utworzony w 1964 roku dla ochrony roślinności i zwierząt występujących nad stromym zboczem rzeki w tym miejscu¹³. Przepływająca przez rezerwat i inne tereny parafii rzeka stanowi atrakcję zarówno dla miejscowej ludności, jako miejsce rekreacji, w tym połowu ryb, jak i dla osób przyjezdnych, którzy korzystają z walorów tej średniej wielkości rzeki, wijącej się malowniczo wśród pól, łąk i lasów. Na wzniesionych terenach wydrążyła ona skarpy do kilkunastu metrów, tworząc wiele zakrętów pośród naturalnego otoczenia – to wszystko stanowi szczególne walory np. dla amatorów kajakowania. W wielu miejscowościach nad jej brzegami powstały wypożyczalnie kajaków¹⁴. Poza rezerwatem znajduje się również wiele terenów leśnych będących atrakcją m.in. dla amatorów grzybobrania czy innych owoców runa leśnego.

Choć rezerwat przyrody „Dziektarzewo” powstał już w 1964 roku, to zasadnicze zmiany w funkcjonowaniu parafii wiążą się przede wszystkim z przemianami społeczno-gospodarczymi przełomu lat 80. i 90. XX wieku. Następował wówczas stopniowy odpływ ludzi w poszukiwaniu pracy i lepszych warunków życia, ale także ważny proces upowszechniania się samochodu jako środka komunikacji, który zwiększał mobilność ludzi. Ta druga zmiana w pewnym stopniu, wraz z wprowadzeniem telefonów komórkowych i Internetu, pozwoliła zatrzymać proces odpływu ludności, dając możliwość dojazdu do pracy i poprawiając dostępność potrzebnych usług. Co więcej, od początku XXI wieku nasilił się proces nowego osiedlania się osób pochodzących z tych terenów, które korzystają z walorów otoczenia i bliskości rodziny oraz znajomych. Przejawem tego jest

12 Zob. A.J. KRYSIAK, 2010, *Baboszewo i okolice*, Urząd Gminy, Baboszewo, s. 1–270.

13 S. RÓŻAŃSKI, *Rezerwat przyrody „Dziektarzewo”*, Nadleśnictwo Płońsk (<http://www.plonsk.warszawa.lasy.gov.pl/rezerwaty-przyrody>; dostęp: 8.02.2019).

14 Zob. *Rzeka Wkra* (<http://www.kajaki-wkra.com/rzeka-wkra/>; dostęp: 8.02.2019).

zwłaszcza budowa domów letniskowych, czasami poprzez adaptację do tych celów starszych domów rodzinnych. Ponadto inne osoby, szczególnie z Warszawy, budowały na terenie parafii domy letniskowe, korzystając również z łatwego dojazdu ze stolicy – bezpośredni dojazd drogą krajową nr 7 (międzynarodowa E77) – i umiarkowanego oddalenia od niej (ok. 1 godz. jazdy).

Zmiana w funkcjonowaniu parafii wiąże się przede wszystkim z czasowym napływem ludności zwłaszcza w okresach urlopowych, świątecznych, wakacyjnych. Jest to zasadniczo proces odwrotny niż w miastach, w szczególności dużych. W okresie letnim (także przyjazdy na weekend) i urlopowym więcej osób bierze udział w nabożeństwach w kościele, głównie na mszy św. w niedzielę, ale też np. w dzień odpustu parafialnego w okresie wakacyjnym czy na festynie (czasami również połączonym z dniem odpustu). Niekiedy przy parafii pojawiają się grupy rekolekcyjne przeżywające swe skupienie czy mniejsze lub większe grupy podążające szlakami krajoznawczymi. Osoby przebywające czasowo na terenie parafii nie przyczyniają się jedynie do biernego zwiększenia liczebnego uczestnictwa we mszach św. czy innych celebracjach, ale również ubogacają funkcjonowanie wspólnoty parafialnej, gdyż niektóre wykazują pewną inicjatywę i chęć współdziałania w różnych przedsięwzięciach przy parafii.

Pod tym względem parafia ta może reprezentować wiele wiejskich parafii o rozmaitych walorach stanowiących atrakcję dla przybywających do nich osób na terenie całego kraju ze względu na powroty w rodzinne strony połączone z wypoczynkiem czy jako miejsce wypoczynku także innych osób. Nie są one typowymi miejscowościami turystycznymi, obleganymi przez napływające osoby, nie mają rozbudowanej infrastruktury, ale właśnie również poprzez to stanowią atrakcję dla wielu osób szukających spokojnego, ustronnego miejsca wypoczynku i rekreacji.

Trzecia z polskich parafii pod wezwaniem bł. Edwarda Detkensa (kościół pokamedulski Niepokalanego Poczęcia NMP) znajduje się na terenie Warszawy, na Bielanach. Jej terytorium przylega do Wisły i obejmuje Las Bielański, który stanowi w zasadzie całość obszaru parafii. Z tych względów na jej terenie mieszka jedynie około 300 osób. Jednakże we mszach św. w niedzielę uczestniczy więcej osób niż jest mieszkańców. Wokół kościoła znajduje się kampus Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego i z tych względów w kościele celebrowane są msze św. z takich okazji, jak np. rozpoczęcie roku akademickiego czy Dzień Zадuszny (w intencji zmarłych nauczycieli i studentów uczelni). Poza kampusem uniwersyteckim przy kościele znajduje się m.in. Liceum Ogólnokształcące im. bł. ks. R. Archutowskiego i archidiecezjalny Dom Rekolekcyjno-Formacyjny z dużą kaplicą poseminaryjną. Jednakże nie są to przyczyny dużej frekwencji ludzi w niedziele zwykle w ciągu roku.

Kościół Niepokalanego Poczęcia NMP został ufundowany przez króla Jana Kazimierza, a następnie był wspierany przez Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Jana III Sobieskiego, na potrzeby klasztoru kamedulskiego na Bielanach¹⁵. Po

15 J. MANDZIUK, 2000, *Kościelne dzieje Bielan Warszawskich*, „Saeculum Christianum: pismo historyczno-społeczne”, t. 7, nr 2, s. 55–56.

usunięciu ostatnich mnichów przez władze carskie, w 1905 roku została tu utworzona parafia. W latach 80. kościół pokamedulski został przekształcony w kościół seminaryjny ze względu na powstałe seminarium archidiecezjalne. Dopiero w 1999 roku wraz z przekształceniem Akademii Teologii Katolickiej w Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego utworzono ponownie parafię, której proboszcz był początkowo również kapłanem akademickim¹⁶. Następnie funkcje kapłanów przejęli księża związani bezpośrednio z UKSW.

Z kolei zdecydowaną większość Lasu Bielańskiego stanowi rezerwat przyrody o powierzchni ponad 130 ha (cały las ok. 150 ha) utworzony w 1973 roku. „Nie ma w Warszawie drugiego takiego obszaru, który łączyłby w sobie tyle cennych wartości przyrodniczych, widokowych i historycznych”¹⁷. Las Bielański przez długi okres już od przełomu XIX i XX wieku był miejscem rekreacji dla mieszkańców Warszawy. Po II wojnie światowej powstał tu Park Kultury ze sławną karuzelą, który jednak ze względu na utworzony rezerwat został ostatecznie zamknięty w 1986 roku. Na terenie rezerwatu wyznaczono jednak szlaki piesze i pieszo-rowerowe, w tym ścieżki edukacyjne¹⁸.

Decydujące znaczenie dla rozwoju duszpasterstwa w tej parafii miała osobowość proboszcza i podejmowane przez niego inicjatywy (nadal ten sam od 1999 roku). Łączyły się one jednak ściśle z wykorzystaniem naturalnych warunków otoczenia czy sprowadzonych i hodowanych przez niego zwierząt. Las Bielański stanowił i stanowi miejsce spaceru i odpoczynku wielu warszawiaków, a także obecnie miejsce imprez plenerowych.

Uroczystości i celebracje kościelne połączone z festynami, które pozwalają na dobre spędzenie czasu na łonie natury, przyciągają nieraz rzeczywiście dużo osób do tej parafii. Jedną z kultywowanych tradycji są uroczystości odpustowe na Zielone Świątki, które określa się „Dniami bielańskimi”¹⁹. Odbywa się tam kilka dużych imprez rocznie w plenerze z okazji różnych świąt i uroczystości.

Na niewielkim skwerze obok kościoła zagrodę ma bielański osiołek, który stał się też szczególną atrakcją tego miejsca – opisywaną wielokrotnie w relacjach prasowych, a także i poważniejszych publikacjach²⁰. Do pierwszego osiołka o imieniu Franciszek dołączyły następnie inne zwierzęta – owce i kozy. Osiołek wykorzystywany jest w sposób szczególny dwukrotnie w ciągu roku w czasie celebracji liturgicznych: w trakcie wjazdu w Niedzielę Palmową oraz na Boże Narodzenie – w szopce betlejemskiej. Te dodatkowe elementy w liturgii oraz sama

16 Tamże, s. 60, 64; M. JANOCHA, 2012, *Kościół bielański: pokamedulski*, Seria: Najpiękniejsze Kościoły Warszawy, Wydawnictwo Rosikon press, Izabelin–Warszawa, s. 87.

17 *Rezerwat Las Bielański* (http://www.lasbielanski.waw.pl/artykuly_warszawska_przyroda.html; dostęp: 9.02.2019).

18 J. ZIELIŃSKI, 2007, *Las Bielański: Dryndą, statkiem i pieszo...*, „Stolica. Warszawski Magazyn Ilustrowany”, nr 9 (2186), lipiec–sierpień, s. 34–36.

19 J. MANDZIUK, dz. cyt., s. 64.

20 M. JANOCHA, dz. cyt., s. 22.

obecność zwierząt przy kościele są dodatkowym magnesem przyciągającym zwłaszcza rodziny z dziećmi.

Od 2002 roku ksiądz proboszcz zaadaptował i wykorzystuje duszpastersko również podziemia kamedulskie pod kościołem, gdzie znajdują się katakumby, w których chowano mnichów. Zaadaptowane krypty służą przede wszystkim jako miejsce różnego rodzaju spotkań artystycznych, prelekcji, koncertów, pokazów sztuki, organizowanych wraz z gminnym Wydziałem Kultury, Fundacją „Ako-go?” Ewy Błaszczyk, UKSW, Akademią Sztuk Pięknych czy Akademią Teatralną²¹.

b) Parafie zagraniczne

Jedną z analizowanych parafii zagranicznych była parafia Najświętszej Trójcy w Nowej Nursji w Australii Zachodniej, w archidiecezji Perth. Jej początki sięgają 1846 roku, tj. początków misji katolickiej na tym terenie prowadzonej przez dwóch ojców benedyktynów. Z czasem misja ta stała się rozległym opactwem terytorialnym, którego centrum stanowił klasztor benedyktyński wraz z rozbudowanymi wokół niego instytucjami: głównie ochronkami, szkołami i kolegiumi²². Działalność misyjna wobec miejscowych Aborygenów nie ograniczała się tylko do duszpasterstwa, ale miała też charakter cywilizacyjny.

Założona i prowadzona przez benedyktynów wspólnota położona jest około 150 km w głąb lądu, w australijskim buszu, gdzie pierwotnie rozwijała się kultura Aborygenów. Przez ponad sto lat prowadzenia duszpasterstwa wśród miejscowej ludności wspólnota benedyktyńska szerzyła jednocześnie kulturę pracy na roli, a następnie zajmowała się głównie edukacją miejscowych dzieci i młodzieży. Stopniowo, po powstaniu drogi ekspresowej łączącej z aglomeracją Perth w latach 50. XX wieku oraz wraz z rozwojem przemysłowym kraju, począwszy od lat 60. i rozwojem komunikacji samochodowej, wielu osób zaczęło wyjeżdżać z tej okolicy i osiedlać się przede wszystkim w stolicy regionu w poszukiwaniu lepszych warunków życia i szans rozwoju²³.

W roku 1982 opactwo terytorialne zostało podzielone na niewielkie parafie podległe archidiecezji w Perth, a terytorium parafii Nowa Nursja obejmuje od tej pory „jedynie” około 2,5 tys. km² (wobec ok. 50 tys. km²), czyli teren związany z początkami misji benedyktyńskiej. Nastąpił proces wyludniania się aż do początków XXI wieku, kiedy tendencja ta stopniowo wyhamowała, zamykano dotychczas istniejące instytucje, z których ostatnia – Kolegium Salvado – została zlikwidowana w 1991 roku²⁴. Od tego czasu podjęto działania służące właściwemu wykorzystaniu istniejących urządzeń, zasobów kultury materialnej i całej przestrzeni – zasobów środowiskowych.

21 Tamże, s. 58–61.

22 MONACHUS, 1946, *New Norcia: historical guide to all its institutions*, Benedictine Abbey of New Norcia, Western Australia, s. 7–13.

23 D. BARRY, 2004, *A Summary Account of the History of New Norcia 1945–2004*, „New Norcia Studies Journal”, vol. 12, s. 46–47.

24 Tamże, s. 47–48.

Działalność parafii, poza niewielkim zaangażowaniem w duszpasterstwo miejscowych wiernych (wszystkich pozostało już niewiele ponad 200), rozwinęła się w dwóch kierunkach: jednym było utworzenie Instytutu Badań Benedyktynskich w celu prowadzenia badań naukowych, a drugim działalność związana z przyjmowaniem gości w celach turystyczno-rekreacyjnych oraz formacyjnych²⁵. W obu tych kierunkach wykorzystuje się w różnym zakresie środowisko przyrodnicze z istniejącą na nim kulturą materialną.

W przypadku działalności naukowej podstawę do jej rozwoju stanowiły przede wszystkim zasoby klasztoru benedyktyńskiego, jego biblioteka i dokumenty historyczne dotyczące tego ośrodka, ale także kultura miejscowych Aborygenów, zwłaszcza wraz z zainicjowaniem współpracy z uniwersytetami w Perth w tym względzie oraz powstaniem Centrum Edukacyjnego, które służy głównie przybywającym z Perth studentom w pogłębianiu wiedzy dotyczącej kultury Aborygenów (odbywają tu praktyki i specjalistyczne kursy w tym zakresie).

Drugi kierunek działalności w większym stopniu wykorzystuje istniejące zasoby przyrodnicze. Nowa Nursja stała się również cenionym ośrodkiem rekolekcyjnym i rekreacyjnym. Część istniejącej infrastruktury zaadaptowano na potrzeby przyjmowania gości, część wykorzystywana jest jako muzea, gdzie eksponuje się dorobek miejscowej kultury oraz całą piękną tradycję prężnego rozwoju kultury i sztuki na tym terenie od początków misji benedyktyńskich. Dla przybywających gości organizowane są wycieczki krajoznawcze po okolicy, w tym po ważnych miejscach dla rozwoju ośrodka i dla miejscowej kultury, proponowane są również spacerunki po najbliższej okolicy czy innego rodzaju rekreacja w plenerze. Dla osób szukających skupienia duchowego urządzone są rekolekcje połączone z kierownictwem duchowym.

Wszystkie te formy działalności przekładają się na bezpośrednie funkcjonowanie duszpasterstwa w tej parafii. Ojcowie angażują się w prowadzenie kursów rekolekcyjnych, kierownictwo duchowe, organizują nabożeństwa otwarte dla wszystkich przybywających, np. codzienną jutrznię. W dużym stopniu osoby korzystające z ich posługi duszpasterskiej to już nie parafianie, a osoby przybywające na określony krótki okres.

Jako ostatnie w niniejszej analizie wykorzystane zostaną również badania przeprowadzone w kilku parafiach na przedmieściach Paryża. Badaniami objęto były pięć parafii, z czego w największym stopniu wykorzystane zostaną materiały z dwóch: w Bobigny i Le Pré-Saint-Gervais. Badania dotyczyły zmian, jakie miały miejsce począwszy od przełomu XIX i XX wieku²⁶.

Zasadniczo tereny należące do bliskich przedmieść Paryża były w tym okresie jeszcze typowo rolnicze, ze znaczącą przestrzenią przyrody niezagospodarowanej, w tym lasów. Były to miejsca produkcji warzyw, owoców, nabiału, mięsa dla Paryża, a także odpoczynku i rekreacji dla paryżan. Struktura demograficzna ludności w najmniejszej wówczas z badanych miejscowości – Bobigny – była

25 Zob. A. WYSOCKI, 2018, *Dynamika zmian...*, dz. cyt., s. 385–387.

26 Zob. tamże, s. 215–325.

w tym kontekście najbardziej interesująca: w zdecydowanej większości rodowici Francuzi, sadownicy i rolnicy, drobni przedsiębiorcy, osoby zasadniczo praktykujące wiarę katolicką, związane z życiem parafii.

Od początku XX wieku szybki rozwój produkcji przemysłowej w aglomeracji paryskiej powodował silny napływ ludności z prowincji oraz z zagranicy. Napływały masy biednych ludzi w poszukiwaniu pracy w fabrykach. Osiedlali się przede wszystkim na przedmieściach, gdzie znajdowały się wolne przestrzenie do budowania prowizorycznych domów i baraków, przez co powstawały całe zbiorowiska slumsów. Na tych terenach obowiązywały też mniejsze restrykcje i wymogi dotyczące osiedlania się w porównaniu z samym Paryżem, a do tego służby z reguły mniej egzekwowały ich przestrzeganie.

Nie sposób opisać w tym opracowaniu wszystkich zmian, jakie zaszły w parafiach podparyskich: istotne są jednak zasadnicze zmiany w strukturze demograficznej i w zagospodarowaniu terytorium tych parafii. W tym okresie nastąpiło radykalne przekształcanie struktury demograficznej, mające wpływ na funkcjonowanie parafii.

W przypadku Bobigny, które jest obecnie największym z badanych miast-miejscowości, zdecydowaną większość stanowią osoby pochodzenia imigranckiego i sami imigranci²⁷. W dużym stopniu są to osoby innych wyznań, głównie muzułmańskiego – obecnie jest to największa grupa religijna w Bobigny. Duże terytorium pierwotnej parafii zostało podzielone i stopniowo zurbanizowane: istnieją tu duże kompleksy wysokich bloków. W zasadzie zaniknęła grupa rolników i sadowników, a nawet ich potomków, dominują zaś robotnicy i urzędnicy.

W Le Pré-Saint-Gervais zmiany nie były aż tak radykalne, gdyż na początku badanego okresu było ono już miasteczkiem niewiele mniejszym niż obecnie. Mimo to nastąpiła zasadnicza rozbudowa miasta, powstały duże bloki oraz dokonała się zmiana struktury demograficznej, choć w mniejszym stopniu niż w Bobigny. To miejsce odpoczynku wielu paryżan, ze zróżnicowanym ukształtowaniem terenu i bogatą roślinnością, stało się w zasadzie jedną z tzw. „sypialni” paryskich – miejscem zamieszkania przede wszystkim osób pracujących w stolicy.

Ze zmianami w powyższych parafiach łączyły się też zmiany związane z rozwojem technicznym, rozbudową infrastruktury komunikacyjnej wokół Paryża czy także zmiany stylów życia, zarówno ludności miejscowej, jak i mieszkańców Paryża. W życiu parafii uczestniczy niewiele osób, a są to głównie osoby pochodzenia imigranckiego – brak w zasadzie autochtonów. W parafiach tych często osoby odpowiedzialne, w tym sami księża, również są pochodzenia imigranckiego. Wszystko to wpływa m.in. na sposób angażowania się osób w życie parafii, na charakter sprawowanej liturgii, w tym na preferowane nabożeństwa (rozmowa z dn. 25.09.2015 oraz wywiady z dn. 4.07.2016, 31.08.2016, 18.09.2016).

²⁷ Zob. A. WYSOCKI, 2018, *Parafie rzymskokatolickie na przedmieściach Paryża wobec integracji imigrantów*, [w:] *Religia wobec wyzwań współczesności z perspektywy nauk społecznych*, red. I. Borowik i in., Scholar, Warszawa, s. 295–316.

Obecnie w tych parafiach można mówić w zasadzie o zaniku oddziaływania środowisko naturalnego na zmiany społeczne, choć przyroda nadal pełni różne funkcje dla ich mieszkańców. Parki są miejscem odpoczynku, roślinność wkomponowana pośród kompleksów zabudowań pełni rolę estetyczną oraz ochronną (cień, powietrze). Jedynym widocznym aspektem wpływającym na to, co dokonuje się w parafiach, są działania podejmowane przez niektóre grupy religijne, zwłaszcza młodzieżowe, na rzecz ochrony przyrody (np. Bobigny), czy związane z tym prelekcje i konferencje (np. zorganizowana w 2016 roku konferencja na temat encykliki *Laudato si'* w Vanves).

WNIOSKI

Środowisko przyrodnicze jest jednym z mechanizmów generatywnych zmian społecznych, choć bez wątplenia nie zawsze najistotniejszym. Do wyzwolenia istniejących w nim własności i sił potrzeba odpowiednich uwarunkowań, które mogą zaistnieć równoległe z rozwojem pewnych procesów społecznych, ale mogą być przez nie również osłabione. Tak też było i w przypadku parafii rzymskokatolickich, których podstawowy cel nie dotyczy relacji wobec środowiska naturalnego, ale i nie jest wobec niego indyferentny. Istnieje zatem zasadnicze współoddziaływanie charakteru terytorium i funkcjonowania znajdującej się na nim grupy społecznej, jaką jest parafia.

Kilka wybranych przykładów pozwoliło prześledzić różne typy oddziaływań czy współoddziaływań środowiska na życie społeczne w parafiach rzymskokatolickich. Dla zaobserwowania oddziaływania środowiska na życie parafii przyjęty został okres około 100 lat, choć w niektórych z nich zasadnicze zmiany miały miejsce dopiero w ostatnich 20–30 latach. Istotnym dla wszystkich przypadków nowym uwarunkowaniem były głębokie zmiany stylów życia i mentalności spowodowane przeobrażeniami społeczno-gospodarczymi powiązаныmi z rozwojem technicznym, które doprowadziły do sytuacji, że większość ludzi dysponuje odpowiednim czasem wolnym na odpoczynek i rekreację, co dało większe możliwości wykorzystania wolnego czasu, przemieszczania się i komunikowania.

Pewne zjawiska związane z oddziaływaniem środowiska naturalnego miały miejsce już od początku badanego okresu, tak jak np. w przypadku parafii Dziektarzewo, do której początkowo przybywały przede wszystkim osoby chcące podtrzymywać relacje międzyludzkie, rodzinne czy przyjacielskie, ale i korzystać z walorów ustronnych miejsc na jej terytorium. Tendencje te zostały wzmocnione wraz z przemianami społeczno-gospodarczymi ostatnich trzydziestu lat w powiązaniu z powyżej wspomnianymi zmianami. Ekosystem parafialny wyzwolił wówczas większe zmiany społeczne w funkcjonowaniu tej jednostki. W tym przypadku zatem pierwotnie istniejący i działający mechanizm uległ istotnemu wzmocnieniu.

Terytorium parafii Kościelisko przed powstaniem linii kolejowej do Zakopanego było stosunkowo trudno dostępne i w pewnym sensie izolowane wobec kontaktów zewnętrznych. Uaktywnienie wykorzystania jego walorów, które

zaczęło przekładać się na funkcjonowanie parafii, łączyło się zatem z momentem skomunikowania Kościeliska oraz powstaniem sanatorium uzdrowiskowego na jej terenie. Stało się ono ważnym początkiem rozwoju turystyki, wykorzystującej walory otoczenia. Dalsze zmiany, które zaszły głównie w otoczeniu, doprowadziły do silnego rozwoju ruchu turystycznego, a następnie także do osiedlania się osób z zewnątrz, co spowodowało zmiany w życiu społecznym tej parafii. Mechanizm, który początkowo nie funkcjonował – brak oddziaływania warunków naturalnych tej miejscowości na zmiany społeczne – został wyzwolony w sposób szczególny wraz z powstaniem instytucji związanej z jego walorami, a potem wzmacniany głównie poprzez zmiany w otoczeniu.

W przypadku parafii Nowa Nursja początkowo środowisko przyrodnicze nie odgrywało dającej się zaobserwować roli jako przyczyna zmian społecznych, poza kwestią znaczenia rozległości terenu dla funkcjonowania parafii. Dopiero wraz z zasadniczą zmianą uwarunkowań system ekologiczny w powiązaniu z miejscową kulturą zaczął mieć duże znaczenie w zachodzących przeobrażeniach w tej parafii. Wykorzystanie jego własności było inicjatywą osób odpowiedzialnych za funkcjonowanie parafii (w modelu – autorytety). Wzrost rangi ekosystemu ściśle uzależniony był od mechanizmu ludzkiej sprawczości wewnątrz parafii.

Podobny charakter zależności między mechanizmami generatywnymi wewnątrz parafii można było zaobserwować na Bielanach. Inicjatorem działań, który dały początek zmianom w parafii, wykorzystując warunki środowiska naturalnego i sprowadzone zwierzęta, był sam ksiądz proboszcz. Wcześniej ze względu na utworzenie rezerwatu w zasadzie zanikła aktywność społeczna na tym terenie, a do tego nie funkcjonowała nawet parafia. Po utworzeniu nowej parafii jej proboszcz dość szybko wykorzystał zarówno atrakcyjność miejsca, jak i sprowadzone przez siebie zwierzęta w celu ożywienia życia parafialnego.

Odmienny proces od wyżej opisanych nastąpił w badanych parafiach podparyskich. Występowało tam zjawisko ograniczania znaczenia środowiska naturalnego, co także jednak miało wpływ na życie społeczne w parafii. Procesy migracji, zasiedlania wolnych przestrzeni, urbanizacji przyczyniły się do całkowitej zmiany struktury demograficznej ludności, co, wraz z ogólnymi zmianami uwarunkowań, doprowadziło do istotnych przeobrażeń społecznych w parafii. Wystąpił tu zatem proces odwrotny związany ze zmniejszeniem znaczenia środowiska naturalnego. Ograniczone zasoby przyrody pełnią funkcje, które nie przekładają się już bezpośrednio na życie parafii.

Charakter oddziaływania środowiska naturalnego na życie społeczne w parafiach rzymskokatolickich jest interesującym zagadnieniem, które warto pogłębić, zwłaszcza że tych kilka wybranych przykładów nie reprezentuje wszystkich możliwych zależności. Dopiero szersze badania pozwoliłyby dokonać również pełniejszej systematyzacji tych zależności. Interesującym zagadnieniem, niepodjętym w tym tekście, jest również powiązanie opisywanych zmian społecznych w parafiach z życiem całej lokalnej społeczności, które zależy od siły wpływu parafii na jej funkcjonowanie.

LITERATURA

- ARCHER M.S., 2003, *Realist social theory: the morphogenetic approach*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 1–354.
- ARCHER M.S., 2013, *Człowieczeństwo. Problem sprawstwa*, tłum. A. Dziuban, Nomos, Kraków, s. 1–346.
- BARRY D., 2004, *A Summary Account of the History of New Norcia 1945–2004*, „New Norcia Studies Journal”, vol. 12, s. 46–49.
- BHASKAR R., 2008, *A Realist Theory of Science*, Routledge, London, s. 1–277.
- BHASKAR R., 1998, *Philosophy and scientific realism*, [w:] *Critical realism : essential readings*, red. M.S. Archer, R. Bhaskar, A. Collier, T. Lawson, A. Norrie, Routledge, London, s. 16–47.
- Generative Mechanisms Transforming the Social Order (Social Morphogenesis*, vol. 3), 2015, red. M.S. Archer, Springer, London–New York, s. 1–258.
- Gromadzka Rada Narodowa w Kościelisku, *Sprawozdanie z działalności za okres od dnia 1 listopada 1969 r. do 31 października 1971 r.*, Archiwum Narodowe O/Kraków, ekspozycja w Spytkowicach, maszynopis, s. 1–14.
- JANOCHA M., 2012, *Kościół bielański: pokamedulski*, Seria: Najpiękniejsze Kościoły Warszawy, Wydawnictwo Rosikon press, Izabelin–Warszawa, s. 1–96.
- JASIŃSKI M., 2012, *Kościelisko. Zarys rozwoju miejscowości do roku 1918*, Agencja Reklamowo-Poligraficzna, Zakopane, s. 1–324.
- JASIŃSKI M., 2018, *Kościelisko*, t. 2, *Zarys rozwoju miejscowości od roku 1918 do 1945*, „TEJ” Biuro Usług Geodezyjnych i Innych, Kościelisko, s. 1–356.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*, 1994, Pallottinum, Poznań, s. 1–738.
- Kodeks Prawa Kanonicznego*, 1984, Pallottinum, Poznań, s. 1–697.
- KRYSIAK A.J., 2010, *Baboszewo i okolice*, Urząd Gminy, Baboszewo, s. 1–270.
- MANDZIUK J., 2000, *Kościelne dzieje Bielania Warszawskich*, „Saeculum Christianum: pismo historyczno-społeczne”, t. 7, nr 2, s. 51–65.
- MONACHUS, 1946, *New Norcia: historical guide to all its institutions*, Benedictine Abbey of New Norcia, Western Australia, s. 1–64.
- Parafia Rzymskokatolicka św. Kazimierza w Kościelisku, *Historia parafii Kościelisko koło Zakopanego*, kronika parafialna z lat 1916–1966, s. 1–55, maszynopis udostępniony autorowi.
- PORPORA D.V., 2013, *Morphogenesis and Social Change*, [w:] *Social Morphogenesis*, red. M.S. Archer, Springer, London–New York, s. 25–37.
- PORPORA D.V., 2015, *Reconstructing Sociology: The Critical Realist Approach*, Cambridge University Press, Cambridge, s. 1–348.
- RÓŻAŃSKI S., *Rezerwat przyrody „Dziętkarzewo”*, Nadleśnictwo Płońsk (<http://www.plonsk.warszawa.lasy.gov.pl/rezerwaty-przyrody>; dostęp: 8.02.2019).
- Rezerwat Las Bielański* (http://www.lasbielanski.waw.pl/artykuly_warszawska_przyroda.html; dostęp: 9.02.2019).
- Rzeka Wkra* (<http://www.kajaki-wkra.com/rzeka-wkra/>; 8.02.2019).
- WYSOCKI A., 2017, *The reflection of social conflicts in the life of parishes in the suburbs of Paris*, „Studia Bobolanum”, nr 4, s. 167–181.

- WYSOCKI A., 2018, *Dynamika zmian w parafii a jej elementy istotne. Śladami pioniera socjologii parafii ks. Franciszka Mirka*, UKSW, Warszawa, s. 1–570.
- WYSOCKI A., 2018, *Parafie rzymskokatolickie na przedmieściach Paryża wobec integracji imigrantów*, [w:] *Religia wobec wyzwań współczesności z perspektywy nauk społecznych*, red. I. Borowik, S. Grotowska, P. Stawiński, Scholar, Warszawa, s. 295–316.
- ZIELIŃSKI J., 2007, *Las Bielański: Dryndą, statkiem i pieszo...*, „Stolica. Warszawski Magazyn Ilustrowany”, nr 9 (2186), lipiec–sierpień, s. 34–36.

ŚRODOWISKO PRZYRODNICZE JAKO MECHANIZM GENERATYWNY ZMIAN SPOŁECZNYCH NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH PARAFII

Streszczenie

Środowisko przyrodnicze jest miejscem życia, pracy i odpoczynku człowieka, ale służy zarazem integracji i rozwojowi niektórych grup społecznych, mających odniesienie do konkretnego *locum*. Badania prowadzone przez autora w parafiach rzymskokatolickich w różnych krajach pokazały, że ma ono wpływ również na zmiany społeczne, jakie zachodzą w tych jednostkach kościelnych. Biorąc pod uwagę charakter i cel tych grup społecznych, można uważać, że środowisko nie ma większego związku z ich funkcjonowaniem, ale niektóre, jakie zaszły w badanych parafiach, pokazują istotne znaczenie elementu ekologicznego dla zmian społecznych w nich zachodzących. Analizowane parafie pochodzą z Polski, Francji i Australii, zaś wykorzystane metody badawcze to obserwacja, analiza dokumentów, wywiad i rozmowa.

Słowa kluczowe: środowisko naturalne, mechanizm generatywny, parafia, realizm krytyczny, zmiana społeczna

NATURAL ENVIRONMENT AS A GENERATIVE MECHANISM OF SOCIAL CHANGE ON THE EXAMPLE OF SELECTED PARISHES

Summary

The natural environment is a place of life, work and rest of a person, but at the same time it serves the integration and development of some social groups that are related to a specific *locum*. Research carried out by the author in Roman Catholic parishes in various countries has shown that it also affects the social changes taking place in these Church units. Considering the nature and purpose of these social groups, it may seem that the environment is not much related to their functioning, but some of the changes that have taken place in the surveyed parishes show the importance of the ecological element to social changes taking place in them. The analyzed parishes come from Poland, France and Australia, while the applied research methods were observation, document analysis, interview and conversation.

Keywords: natural environment, generative mechanism, parish, critical realism, social change